

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ФРАГМЕНТИ РЕТРО-ДЕТЕКТИВУ ЛАПІКУР

У статті розглянуто історико-культурологічне тло діяльності правоохоронців м. Києва 70-х років ХХ ст. в художньо-документальній інтерпретації Валерія і Наталки Лапікур. Духовні цінності, культурні запити, відносини з владою інтелігенції аналізуються головним чином через образ слідчого Олекси Сироти та автокоментарі. Наголошуються аксіологічні складові окремих фрагментів історико-культурологічного тла радянських часів.

Ключові слова: історико-культурологічне тло, ретро-детектив, аксіологічна складова, філологічна алюзія, іронія, дисиденти.

В статье рассмотрено историко-культурологический фон деятельности правоохранителей г. Киева 70-х годов ХХ в. в художественно-документальной интерпретации Валерия и Натальи Лапикур. Духовные ценности, культурные запросы, отношения с властью интеллигенции анализируются главным образом через образ следователя Олексы Сироты и автокомментарии. Подчеркиваются аксиологические составляющие отдельных фрагментов историко-культурологического фона советских времен.

Ключевые слова: историко-культурологический фон, ретро-детектив, аксиологическая составляющая, филологическая аллюзия, ирония, диссиденты.

The article deals with the historical-cultural background of Kyiv militiamen's activity in the 70s of the 20th century in the art-documentary interpretation of Valeriy and Natalka Lapikur. Intelligentsia's spiritual values, cultural needs, relations with the authorities are analyzed mainly through the character of the investigator Oleksa Syrota and the author's commentaries. The axiological components of the individual fragments of the Soviet time historical-cultural background are underlined.

Key words: historical-cultural background, retro detective story, axiological component, philological allusion, irony, dissidents.

«Суб'єктивні спогади небайдужого сучасника» – так номінують Валерій та Наталка Лапікури серію своїх ретро-детективів «Інспектор і кава», які побачили світ у видавництві «Нора-Друк» у 2004-2006 роках. У сучасній українській літературі цей жанр лише зараз заявляє про себе, тож і не є він дослідженим. Образ головного героя – слідчого Олекси Сироти та його співрозмовників дають можливість не лише простежити шляхи перемоги добра (закону) над злом (криміналом), але й визначити мистецькі здобутки авторів твору на ниві збагачення читачів. Йдеться про аксіологічні моменти історико-культурологічної складової серії.

Любителі детективу початку ХХІ століття мають прекрасну нагоду не лише насолоджуватися іронічним і вишуканим стилем Лапікурівського ретро-детективу серії «Інспектор і кава», але й поринути в київський культурний простір 60-70-х років. У першій книзі серії «Поїзд, що зник» через оповідь історій, що трапилися з інспектором Олек-

сою Сиротою, прототип якого працював у київській міліції у 70-ті роки минулого століття, вже у передмові згадуються історико-культурні реалії брежнєвсько-суслівських часів. Зокрема, переслідування шістдесятників, журналістів: «Київський журналіст Валерій Марченко загинув у в'язниці саме через нотатки, які і не збирався публікувати» [1, с. 6].

Обговорення важливих для кожного інтелігента питань з різних сфер – ідеології, політики, економіки у ті часи велись переважно за кавою (дома чи у кав'ярні). Отже автори саме цю деталь життя українських інтелектуалів 60-70 років ХХ століття акцентують як назвою серії своїх романів, так і передаючи спогади про інспектора Сироту, який був асом не лише у слідчій справі, але й у кавоварній. Власне «під каву» часто прямо чи через натяки говорилося і про репресії 70-х років. Наприклад, у детективі «Поїзд, що зник» згадується використання психіатрії у боротьбі з дисидентами. Олекса

Сирота, переповідаючи авторові історію із зниклими в метро людьми, дає таку довідку: «... в київській психушці дисидентів, як правило, не тримали. Для них існувала спеціальна установа десь на півдні республіки. Здається у Дніпропетровську» [1, с. 193]. У розмові зі своїм товаришем-лікарем Борисом Олекса Сирота жартує з приводу стеження Контори за інтелігентами, говорячи про інші часи, а не сталінські. На що той жартома називає його (в тему) товаришем Вишинським [1, с. 204]. Власне, психіатр Борис так саме має відмінні від понять номенклатури захоплення: «Замість пити горілку і читати «Советський спорт», я читаю Амберта Камю, що-правда у польському перекладі, і п'ю каву з представником гнилої інтелігенції» [1, с. 203].

Досить насиченою щодо методів гоніння на мислячу інтелігенцію є оповідь Олекси Сироти про оцінку діянь Контори його безпосереднім начальником – Підполковником, який під час війни був у партизанах. Заспокоював підлеглого, якого переслідували якесь військові служби під прикриттям, такими аргументами: «... зараз не тридцять сьомий рік і навіть не сорок сьомий, а сімдесят третій. Ну в партійні органи настукають. Самвидав підкинуть, а потім при обшуку і знайдуть – оце їхній сьогоднішній максимум» [1, с. 246]. В інший раз Підполковник знову «заспокоїв» фактами переслідування інтелігенції в 70-х роках, згадавши арешт і «п'ять років за політику» Івана Дзюби, про що дізнався з «Голосу Америки» [1, с. 274]. Водночас, автори описують і прийом, яким скористався КДБ для обшуку і арешту відомого кінорежисера Сергія Параджанова, на якого буцім-то поскаржилися сусіди. З гіркою В. Лапікура підсумовує цей фактож, що участь Сироти у справі Параджанова коштувала інспектору життя [2, с. 335].

У низці спогадів про знайомих слідчого Сироти називається Юрій Логвин – український художник і письменник, характерною особливістю творів якого є поєднання сучасності та історичних ремінісценцій. Олексі Сироті він розповів «історію про свої чергові неприємності». Його, виявляється, «в п'ятнадцятий раз не прийняли до Спілки Художників», бо в одній із своїх картин митець серед портретів будівельників Київської ГЕС змалював портрет дисидента. Автор уточнює, що йшлося про портрет молодого Вячеслава Чорновола [1, с. 318–319]. Не оминають автори і згадки про «славетний «Архіпілаг ГУЛАГ» Солженіцина (1973 р.), який таємно читався радянською інтелігенцією [1, с. 212]. Зазначимо, що автор дає змогу читачеві співставити «з діяння» митців із реаліями справжніх державних злочинів, нагадуючи справи Різуна (В. Суворова) [1, с. 294] та Пеньковського [1, с. 334–335]. У другій книзі серії «Вилон бандюг по-науковому» згадуються дисиденти Синявський і Даніель та племінник Єсеніна Вольпін [2, с. 61].

Подає автор і потрактування терміну «шестидесятники», зауважуючи їхні естетичні уподобання в царині літератури, живопису, кіно. Знаковими кумирами для «шестидесятників» Олекси Сироти і Валерія Лапікура постають Хемінгуей, Чурльоніс,

Євтушенко, Вінграновський, Інокентій Смоктуновський, Булат Окуджава. Хронологічні рамки «хрущовської відлиги» визначені з 1956 по 1964 рік, коли йшлося про свободу «хоч і ерзац» [2, с. 5]. І з жalem автори детективу зауважують, що «на щастя для влади, шестидесятників було дуже мало, фізично мало», адже у покоління їхніх батьків (рік призову 1920-25-й) були інші складнощі, що не приводили до зростання народонаселення України.

Піклуючись про більшу інформованість молодого читача, автори пояснюють таку реалію 70-х років ХХ століття, як закритий указ про кримінальну відповідальність за «злісні», «наклепницькі» вигадки про членів ЦК КПРС, державних діячів Радянського Союзу. За ці вигадки (анекдоти) давали п'ять років.

Доносячи до сучасного читача факти головатпства ідеологів тих часів, Лапікура описують випадок, який трапився у запопадливого молодого мільйонера, який не пускав до будинку Держтелерадіо Аду Роговцеву, бо вона порушувала порядок – йшла до важливої ідеологічної установи у брючному костюмі. Проти такого «порушення» працювала інструкція ЦК, адже мода на жіночі брюки йшла із Заходу, отже – заборонити, «ніззя!» [2, с. 104].

Не обходять автори детективу і такого ганебного явища в Радянській Україні та Росії, як державний антисемітизм. Дволикість влади щодо «нащадків Давидових» проявлялася у демонструванні пролетарського інтернаціоналізму, а часто-густо замовчувалися імена тих чи інших митців єврейської національності, коли йшлося про їхні досягнення, як, наприклад, було із Вітебською групою художників: «... жодного прізвища. Жодної ілюстрації. А все тому, що члени Вітебської групи на чолі з геніальним Марком Шагалом за національністю були, як ви здогадалися, євреями» [2, с. 251].

Вже в книзі третій – «Непосидючі покійнички», змальовуючи гумористичну картину з котом, який зіпсував відносини двох єврейських сімей-сусідів, акцентується проблема еміграції, що породжена була ще далеко до арабо-ізраїльського конфлікту ставленням до євреїв у Російській імперії: «Давно треба було їхати, – втрутилася прабабуся. – Ще коли броненосець «Потьомкін» у дев'ятому році стріляв по Одесі» [3, с. 12]. Утиски і переслідування дипломованих євреїв, які збиралися на еміграцію описуються в книзі на тлі жебрацького матеріального забезпечення радянської інтелігенції, «котра за свої сто двадцять ніколи не купить собі машину, не кажу вже про кооперативну квартиру, і навіть не відпочине по-людськи де-небудь у Криму чи на Кавказі. Не положено...» [3, с. 47]. Олекса Сирота, розповідаючи про неординарні грабунки ошадкас, магазинів, аналізує ситуацію, в яку загнані були майбутні емігранти, коли «хтось на самій «горі» вирішив не відпускати наших євреїв на історичну батьківщину, доки вони не заплатять за свої дипломи про вищу і спеціальну середню освіту. Розцінки були встановлені такі, що або продавай усе до останніх шкарпеток, або...» [3, с. 47].

Як і належить кожному детективному творі, книги Лапікур занурюють читачів у звичний побут, в даному випадку киян 60-70-х років минулого століття. Зарані визначений і головний герой – слідчий, капітан міліції Київського карного розшуку Олекса Сирота. Автори наголошують переваги аналітичних пошуків героя, що є по-суті стрижнем детективу [5, с. 249]. Через репліки і філософію (до речі, філософа за освітою) Олекси Сироти виконується одна із заповідей авторів детективного твору: «Шануй предків, ватажків і пророків детективного жанру» [8, с. 260]. Згадуються такі популярні у II половині XX століття імена, як Шерлок Холмс (Конан Дойль) [1, с. 211, 303; 3, с. 169, 318, 368], Агата Крісті [1, с. 333], Ж. Сименон [2, с. 63, 81, 90, 108, 152], Є. Катаєв [2, с. 69], А. Дмитрук [3, с. 52, 262].

Щоправда, не дуже лояльно автори характеризують «Сволоту беріївську» Шейніна, на якому за його «Записки слідчого», навіть за словами одного із кадебистів, «проби ніде ставити. Гімmlер у порівнянні з ним – хирлявий німецький інтелігент» [1, с. 337].

А от творчість болгарського письменника, книга якого «Інспектор і ніч» у 70-ті роки XX століття сподобалась друзям – Олексі Сироті і Валерію Лапікурі, прислужилася навіть назві серії «Інспектр і кава» [3, с. 6].

Іронізують автори щодо реалій і домислів з життя криміналістів у фільмі «Слідство ведуть знатоки» з популярними у глядачів героями Знаменським, Томінім і Кібріт [3, с. 197]. І хоча Олекса Сирота часто іронізує щодо торжества справедливості, «як належить в дитячих казках і детективах для дорослих» [1, с. 65], сам він «складається» із тої духовної споживи, яку отримав у сім'ї, школі, на філософському факультеті Київського університету, послуговуючись запасами київських книжкових магазинів. Серед фольклорних і літературних алюзій Лапікур у спогадах про Олексу та бесіди з ним зустрічаються анекдоти радянських часів, українські народні казки, «Слово о полку Ігоревім» та опера «Князь Ігор» Бородіна, класики світової й української літератури та їхні твори. Наприклад, Олекса Сирота, працюючи над справою вбивства чоловіка жінкою (аби позбутися нелюба і не ділити квартиру), згадує відомий вислів з «Майстра і Маргарити» М. Булгакова: «квартирне питання людей зіпсувало» [1, с. 81]. Часто згадується М. Гоголь, Леся Українка. Цікаві образи у зв'язку із творами Дж. Боккаччо та В. Шекспіра.

Серед відомих письменників-гумористів згадуються імена Степана Руданського, Остапа Вишні, Степана Олійника та Ярослава Гашека, який не тільки був автор популярної книжки, але й нагадував киянам меморіальною дошкою, встановленою на вулиці Володимирській поблизу будинку республіканського КДБ. «Так ота книга про Швейка була улюбленою у Олекси Сироти» [1, с. 220]. Він її гумором захищав свою психіку від набридливих і часто-густо недоречних закидів замполіта. Зокрема, появу зранку перед очі слідчого замполіта з

черговими вказівками про політзаняття замість роботи, Сирота коментує: «Бойові дії розгорталися, як належить, аж тут втрутився генеральний штаб» [1, с. 220].

Телебачення тих часів у книгах Лапікур представлено популярною передачею «Від усієї душі» з Валентиною Леонтєвою, яка зворушувала складними долями і гуманістю героїв багатьох глядачів не менше, ніж пізніше такі «мильні опери», як «Ізаура» і «Маріанна» [1, с. 72]. Естрада номінується такими майстрами сцени, як Муслім Магомаєв з дружиною (оперною співачкою Т. Синявською), Алла Пугачова зі своїм «Орбасом», Карцев та Ільченко [1, с. 162].

Реалії наукового життя у їхньому зіткненні з поезією і прозою криміналіста Сироти оприявлено ставленням до Макаренівської педагогіки, Мічурінської та Лисенківської теорії «перетворення природи», які «добряче в'їлися в печінку нашому з Сиротою поколінням» [1, с. 191]. Акцентує у відступах і той факт радянських часів, що «генетика – то антирадянська контрреволюційна доктрина» [1, с. 192].

Стосовно знання історії України, яку в 70-ті роки вивчали лише як складову історії СРСР, «не забуваючи», що національне «йде» за інтернаціональним, то автори подають факти із цієї царини духовного життя у фрагментах, де йдеться про недопустимість виконання пісні «Ще не вмерла Україна» («ми ж не в Мюнхені і не в Торонто» [1, с. 163]), про невігластво випусників геологічного факультету щодо творчості Т. Шевченка [2, с. 83–86] та у роздумах Олекси Сироти стосовно дозволеного владою часу виконання «Заповіту».

Автори нагадують той факт, що святкування Шевченківських днів у радянський період можливим було лише 9 березня, а ні в якому разі не в травневий час перепоховання Кобзаря, «коли у парку Шевченка під кожним кущиком по три чекісти сидять» [2, с. 86]. І це ставлення радянського уряду України до офіційно прийнятого поета!

Тож й іронія та сарказм тогочасного інспектора карного розшуку стосовно репертуару урядових концертів, часте звертання до М. В. Гоголя з його сумом за нездійсненим на рідній землі, цитування й алюзії зі старовинної історії й літератури було тим підтекстом, який не завжди прочитувався замполітами та Конторою.

Лапікури, змальовуючи детективні історії з талановитим, освіченим і чесним міліціонером, створюють той аксіологічний фон української культури 60-70-х років XX століття в Україні, який працює на моральні завдання, «звертаючись до основних заповідей Господніх: не вбий, не вкради...» [7]. ТанDEM Лапікур з їх ретро-детективами має перспективу прочитання як в контексті всієї української літератури, так і, зокрема, в порівнянні з феноменом «жіночого» та «чоловічого» детектива. А це й іронічні детективи А. Кокотюхи, і романи І. Роздобудько та Є. Кононенко. Українцям є чим наповнювати «список Пензлера».

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапікура Валерій та Наталя. Поїзд, що зник / Валерій та Наталя Лапікура. – К. : Нора-Друк, 2004. – 348 с. – Серія : Інспектор і кава (київський детектив у стилі «ретро»).
2. Лапікура Валерій та Наталя. Вилов бандюг по-науковому / Валерій та Наталя Лапікура. – К. : Нора-Друк, 2005. – 350 с. – Серія : Інспектор і кава (київський детектив у стилі «ретро»).
3. Лапікура Валерій та Наталя. Непосидючі покійнички / Валерій та Наталя Лапікура. – К. : Нора-Друк, 2006. – 378 с. – Серія : Інспектор і кава (київський детектив у стилі «ретро»).
4. Райнов Б. Черный роман / Богомил Райнов ; [пер. с болг. З. Карцевой и Л. Лихачевой]. – М. : Прогресс, 1975. – 286 с.
5. Вулис А. Поэтика детектива / А. Вулис // Новый мир. – 1978. – № 1. – С. 244–258.
6. Славінський М. Рівняння з багатьма невідомим / Микола Славінський // Подорож без кінця. – К. : Радянський письменник, 1986. – С. 90–122.
7. Список Пензлера. Інтерв'ю Отто Пензлера Сергею Киде // Московський комсомолец в Україні. – 30.12.2009–5.01.2010. – С. 14.
8. Вольский Н. Н. Легкое чтение. Работы по теории и истории детективного жанра / Н. Н. Вольский. – Новосибирск : Новосибирский педагогический университет, 2006. – 277 с.
9. Ткаченко Т. І. Феномен жіночого прозописання в українській літературі другої половини ХХ – поч. ХХІ століття : [монографія] / Т. І. Ткаченко. – К. : КиМУ, 2008. – 256 с.

© Береза І. Ю., 2010

Стаття надійшла до редколегії 03.06.10 р.